

OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU AȘEZĂRILE RURALE DIN DACIA ROMÂNĂ

Așezările rurale din Dacia romană nu au format în trecut obiectul unor preocupări stăruitoare și bine definite. Dacă ruinele castrelor și ale orașelor romane, prin caracterul lor monumental și prin materialul documentar-istoric de prim ordin, au atras — cum era și firesc — atenția călătorilor străini, a oamenilor de cultură și îndeosebi a specialiștilor care le-au explorat pe scară largă, cercetarea satelor a căzut, în schimb, pe un plan cu totul secundar¹. Repertoriul descoperirilor și fondul de date informative existente astăzi cu privire la satele provinciei Dacia reprezintă fie rodul unor sondaje organizate, fie rezultatul unor semnalări și recunoașteri pe teren, consemnate fugitiv în diferite publicații ale vremii de către specialiști sau anumiți oameni care au manifestat interes pentru vestigiile romane din ținuturile carpatice. În general, se poate spune că mediul rural al Daciei romane și toate formele lui de viață sînt astăzi extrem de puțin cunoscute. Totuși, în ultima vreme, se remarcă o orientare pronunțată a cercetărilor și spre lumea sătească, menite să lărgască, sub toate aspectele, imaginea istorică asupra mediului rural al provinciei².

O constatare ce se impune a fi subliniată din capul locului rezidă în numărul mare, impresionant de mare, al locurilor cu urme romane de tot felul, presărate cu densitate variabilă pe tot spațiul rural al provinciei, de la granița ei de vest pînă la Carpații Orientali și de la Dunăre pînă pe cursul superior al Mureșului și Someșului. O statistică provizorie pe care am întocmit-o arată că, în afară de orașe, stațiuni balneare și de castelele trupelor auxiliare, vestigiile de cultură materială de epocă romană (sec. II—III), indiferent de natura lor, sînt cunoscute și semnalate în aproximativ 400 de locuri. Cele mai multe dintre acestea se află în Transilvania, apoi în Oltenia și mai puține în Banat³. Repartiția lor inegală în cele trei părți ale provinciei, atît sub raport numeric, cît și ca importanță social-economică, poate reflecta fie o situație istorică reală, fie numai consecința gradului de intensitate a cercetărilor și a consemnării descoperirilor arheologice din cursul timpului în ținuturile menționate. Desigur că această frecvență mare a vestigiilor romane în mediul rustic prezintă însemnătate pentru desimea populației, iar repartiția lor în aria geografică dată indică popularea mai slabă sau mai puternică a anumitor zone, cu o anumită formă de relief, mai bogate sau mai

¹ Considerațiile cu caracter general, pe care le facem aici, referitoare la așezările rurale din Dacia romană, se întemeiază, în primul rînd, pe un material informativ lacunar și dispart, dar relativ bogat și, poate, nu totdeauna cu competența necesară înregistrat și apoi publicat, începînd încă din secolul trecut. În al doilea rînd, ele se bazează pe rezultatele puținelor săpături și cercetări sistematice din ultimii 15 ani, făcute în cuprinsul unor așezări sătești, mai cu seamă pe teritoriile romane intracarpătice. Precizăm că aici avem în vedere numai așezările rurale propriu-zise, nu și stațiunile balneare ori așezările civile (canabele), dezvoltate în apropierea nemijlocită a castrelor trupelor auxiliare și dependente direct de acestea.

² Despre cercetările întreprinse în timpul din urmă în mediul rural roman, vezi lucrarea noastră *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 15—72, 203—205, precum și M. Macrea — I. H. Crișan, în *ActaMN*, I, 1964, p. 349—364.

³ Referitor la așezările rurale romane din Transilvania și Banat, am consultat *Repertoriul arheologic al României* (manuscris) și M. Macrea — I. H. Crișan, *op. cit.*, iar pentru cele din Oltenia, D. Tudor, *Oltr.*, ed. a II-a, București, 1958, p. 178—191 (și harta anexă) și *Tabula Imperii Romani, Drobeta-Romula-Sucidava*, București, 1965, p. 10—25 și harta. (Cf. C. Daicoviciu, în *ActaMN*, II, 1965, p. 651—653.) Vezi de asemenea C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1941, p. 231; *TransAnt*, p. 131, unde se subliniază numărul foarte mare al așezărilor romane de tot felul.

sărace în resurse ale solului și subsolului. Dar desimea lor are o deosebită însemnătate, pe de o parte, pentru urmărirea prezenței și numărului elementelor etnice autohtone, iar pe de altă parte, pentru procesul de colonizare romană în afara centrelor urbane și a celor cu caracter militar.

După cum se știe, resturile arheologice care indică, pe locul lor de găsim, existența unei așezări omenesti din epoca romană sînt uneltele agricole și meșteșugărești, pietrele de rîșniță, zidăria cu mortar, opaițele de lut ars, ustensilele de uz curent, diverse matriale de construcție și alte obiecte. Dar sub unele din aceste elemente de cultură materială, insuficient cercetate și observate la locul descoperirii, se pot ascunde nu numai rămășițele unor așezări civile, ci și obiective cu alt caracter, bunăoară turnuri de pază și burguri militare, ferme rurale agricole-păștoarești etc. De aceea, nu totdeauna se poate stabili sigur și ușor, mai ales după diferitele însemnări și relatări din literatura arheologică mai veche, neverificate pe teren, dacă în toate cazurile semnalate avem de-a face cu o așezare rurală. Nu încapе doială, însă, că foarte multe din cele circa 400 de locuri cu urme romane reprezintă vetre de sate (*vicus*, *pagus*) din vremea respectivă. Cercetări viitoare, amănunțite, vor putea stabili adevăratul caracter civil-rural al diferitelor așezări omenesti de epocă romană, permițînd gruparea lor și din acest punct de vedere, prin examinarea materialului existent în publicații și muzee, precum și prin unele verificări la fața locului.

Privite prin prisma ocupației de bază a locuitorilor, așezările rurale din Dacia romană pot fi clasificate în două categorii mari: 1) așezări cu caracter agricol-păștoresc, 2) așezări de lucrători la exploatarea metalelor (aur, fier etc.), în carierele de piatră și în ocnele de sare. La acestea se adaugă apoi unele așezări, cum este, de pildă, cea de la Cristești, în care olăritul a luat o mare dezvoltare.

Temelia vieții rurale romane în Dacia o constituie desigur așezările de agricultori și crescători de vite, care sînt cele mai numeroase, și care împînzesc teritoriul provinciei de la un capăt la altul. Acestea se află în regiunile de deal și cîmpie, de-a lungul cursurilor de apă, pretutîndeni unde natura oferea pămînt bun pentru agricultură și pășuni bogate pentru vite.

Resturi de așezări ale lucrătorilor din exploatarea metalelor, ocnele de sare sau din carierele de piatră sînt mult mai puține și ele se află — lucru firesc — în zonele bogate și azi în aur, fier, piatră de construcție și sare. Astfel, *așezări de aurari* erau în masivul Munților Apuseni (Almașu Mare, Cănelu de Sus, Băișoara, Căraciu, Poiana, împrejurimile Zlatnei și Roșiei Montane, Săcărîmb, Brad, Teche-reu, Baia de Criș, Băița etc.); *de pietrari* la: Ionești (jud. Harghita), Cîrjiți (jud. Hunedoara), Rapoltu Mare, Strei-Săcel, Uroiș (jud. Hunedoara), Ighiu (jud. Alba); *ale muncitorilor în minele de fier* la: Alun, Cinciș, Fizeș, Ghelar, Teliuc (jud. Hunedoara), Ciclova, Dognecea, Moravița (în Banat), iar *ale celor din ocnele de sare* la: Sic (jud. Cluj), Domnești (jud. Bistrița-Năsăud), Ocna Sibiului, Ocna Mureș (jud. Alba), Mărtiniș (jud. Harghita) și în alte părți⁴. Vor fi existat, desigur, și așezări, destul de numeroase, a căror populație era ocupată în exploatarea forestiere, dar urmele arheologice nu ne îngăduie precizarea lor din acest punct de vedere.

Cît privește denumirea antică a așezărilor rurale, din *Tabula Peutingeriană*, din *Geographia* lui Ptolomeu și cea a anonimului din Ravenna, din tăblițele cerate și din inscripții pe piatră se cunosc mai multe nume de localități, care nu au avut caracter militar și care nu au ajuns la rangul de municipiu. Dintre acestea amintim: *Alburnus Maior* (care presupune și existența unui **Alburnus Minor*), *Vicus Pîrustarum*, *Germisara*, *Deusara*, *Imenosum Maius* (prin opoziție cu **Imenosum Minus*)⁵, *Resculum*, *Cedonia*, *Caput Stenarum*, *Salinae*, *Petrîs*, *Certiae*, *Centum Putei*, *Masclianis*, *Blandiana*, *Brucla*, *Aquae* etc. În genere, numele satelor din Dacia romană rămîn necunoscute, întrucît ele nu ne-au fost transmise de documentele epigrafice, iar localizarea unora dintre cele pe al căror nume îl cunoaștem nu e totdeauna posibilă sau sigură.

⁴ Aceste localități sînt menționate aici după *Repertoriul arheologic al României* (manuscris).

⁵ Pentru existența unui *Alburnus Minor* și *Imenosum Minus*, vezi C. Daicovicu, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 263 p. 263 și nota 28 (cu bibliografie).

Despre organizarea și administrarea satelor din Dacia romană, din pricina lipsei unor documente epigrafice mai numeroase și mai explicite, știm astăzi prea puține lucruri certe. De aceea, a fost nevoie să se recurgă deseori la analogii din alte provincii ale imperiului⁶, ceea ce a dus la unele divergențe de opinii în această problemă.

Regretatul profesor Gr. Florescu, punînd la contribuție două inscripții, descoperite mai demult la *Micia* (Vețel)⁷ și Tihău în zona *Porolissum*⁸, susținea că în administrarea *comunelor* din Dacia, acolo unde dreptul roman era în vigoare, nu se aplica principiul colegialității și eligibilității, ci se recurgea — ca, în general, în *vici* — la sistemul de a se numi o singură persoană (*princeps*), însărcinată cu administrarea *comunei* și a celui *territorium* în fruntea căruia ea se afla, așa cum se făcea în Mauretania și în alte regiuni cu aglomerări de elemente de origine diferită, încă neromanizate⁹. După unele analogii din Moesia Inferior, acest *princeps* se pare că avea și în Dacia o situație juridică aparte, fiind conducătorul unui *locus* (*princeps loci*), adică a unei comune autonome cu un întins teritoriu propriu, de care depindeau administrativ anumite sate (*vici*)¹⁰.

D. Tudor consideră că administrația în *vici* și *pagi* se făcea de către organele și serviciile orașului pe teritoriul căruia ele se aflau, iar funcționarii (*magistri*) sau delegații cu sarcini administrative în acești *vici* și *pagi* din *territoria* municipiilor erau lipsiți de putere și inițiativă în problemele importante și că ei lucrau după instrucțiunile și dispozițiile venite direct de la oraș. Pe de altă parte, se crede că în cazul satelor înglobate în *territorium militare* al unui castru administrația era dirijată de comandantul garnizoanei, ajutat probabil de un consiliu format din anumiți proprietari rurali, locali, oameni de încredere ai autorităților romane¹¹.

M. Macrea, sprijinindu-se pe informațiile documentare existente, face de asemenea unele constatări și ipoteze verosimile, referitoare la felul de viață și organizare al satelor din Dacia romană. Astfel, observă că termenul de *pagus* — întilnit, deocamdată, în Dacia numai în teritoriul Ulpiei Traiane — se pare că indica o comună rurală de tip roman, constituită pe teritoriul unei colonii. Așa era *pagus Aquensis* (Călan), condus de un *praefectus*¹² și *pagus Miciensis* (Vețel)¹³, dezvoltat din canabele importantului castru de acolo și avînd în frunte doi *magistri*. Denumirea de *vicus*, însă, întilnită în restul Daciei, desemna o comună rurală sau un sat mai mic, tot cu organizare de tip roman, populat de coloniști (cetățeni și, îndeosebi, necetățeni), cum era, bunăoară, *vicus Pirustarum* de la *Alburnus Maior* (Roșia Montană)¹⁴, sat de mineri illyri aduși din Dalmația pentru exploatarea aurifere. Tot *vici* se crede că vor fi fost și acele localități mici, purtînd nume dacice și fiind locuite în cea mai mare parte de băstinași. În zonele lipsite sau depărtate de centre urbane, se apreciază că satele sau cătunele autohtone au fost organizate în teritorii rurale, cu centrul într-un sat mai mare sau că — în locurile mai retrase — ele și-au păstrat probabil și vechea organizare în *obști sătești*, fără a adopta imediat organizarea comună după model roman¹⁵.

În Dacia mai sînt atestați și alți *vici*. Pe teritoriul orașului actual Turda exista un *vicus Patavissensium* (sat de autohtoni), care a precedat faza de municipiu a Potaissei¹⁶ și care — după cum remarcă C. Daicoviciu¹⁷ — nu putea fi altul decît cel menționat, în anul 107—108, pe miliarul de la Aiton, în forma „a Potaisa

⁶ Pentru *vicus* și *pagus* în general, vezi *DA*, s.v.; A. W. Van Buren, în *RE*, VIII A (1958), col. 2090—2094 (*vicus*); E. Kornemann, *ibidem*, XVIII (1942), col. 2318—2339 (*pagus*).

⁷ *CIL*, III, 7856.

⁸ *CIL*, III, 838.

⁹ Gr. Florescu, în *Balcenia*, VII, 1, 1944, p. 53.

¹⁰ Gr. Florescu și colaboratori, *Capidava*, vol. I, 1958, p. 19—21.

¹¹ D. Tudor, *OHŔ*, ed. II, p. 178 și 190—191.

¹² *CIL*, III, 1407.

¹³ *CIL*, III, 7847 (= 1405) și Oct. Floca, în *Sargetia*, I, 1937, p. 64—65.

¹⁴ *CIL*, III, p. 944, cer. VIII. După Mommsen (*CIL*, III, p. 214) și J. Jung (*Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 162), *Vicus Pirustarum* ar fi identic cu *Alburnus Maior*. Dar *Vicus Pirustarum* a fost fie un cartier din *Alburnus Maior*, fie un sat din apropierea acestei localități, ceea ce este mai aproape de realitate. Vezi C. Daicoviciu, în *Apulum*, IV, 1961, p. 52, nota 7 și p. 56, nota 4, și în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 260 cu nota 11.

¹⁵ M. Macrea, în *IstRom*, vol. I, 1960, p. 368—369.

¹⁶ Ulpianus, *Digest.*, I, 15, 1; cf. *CIL*, III, p. 169.

¹⁷ *ActaMN*, III, 1966, p. 169.

Napocae¹⁸. Pe granița de vest a Daciei, probabil în apropierea castrului roman de la Bologa (jud. Cluj), este pomenit, în timpul lui Gordian III (a. 239), un *vicus Anartorum*¹⁹ (=R[esc]ul(um)?), constituind eventual centrul unei „regio Anartorum” (neatestată)²⁰, similară ca organizare și geneză cu acea *regio Ans(amensium?)*²¹, foarte probabil sub supraveghere și jurisdicție militară²², documentată epigrafic sub Gordian III, în zona castrului roman de la Căței, lângă Dej. Deși neatestat, aici se presupune, ca și la *Cumidava* (Rișnov), existența unui *vicus*, al tribului localnic *Ans(amenses?)*²³. Numele probabil al acestui presupus *vicus* era *Samum*, care figurează în două inscripții de la Căței²⁴.

Ocupându-se de unele aspecte ale colonizării romane în Dacia, cu o specială privire la ținutul Munților Apuseni, C. Daicoviciu arată că minerii illyri din Dalmația, acei *Pirustae* și *Baridustae* din zona *Alburnus Maior — Ampelum* și-au păstrat formele de organizare a așezărilor rustice din patria lor de origine. Este vorba de „*castella*”, după noua lectură propusă de C. Daicoviciu — *K(astellum) Ansum, K. Avieretium, K. Artum, K. Baridusta(rum)* — prin care trebuie să înțelegem așezări rurale (cătune), chiar dacă ele vor fi avut și o notă militarizată, în condițiile exploatării aurului prin arendași organizați în *collegia*. Aceste „*castella*” dalmatine vor fi avut aspectul unor cătune de munte, similare celor actuale, iar în fruntea mai multor astfel de „castelle” învecinate se afla un „princeps”²⁵.

Nu puține vor fi fost așezările sătești situate în apropierea fermelor rurale (*villae rusticae*). Situația juridică a acestor sate nu o cunoaștem, dar s-ar putea presupune că proprietarii respectivi și serviciul lor administrativ au exercitat o anumită influență asupra conducerii treburilor publice din acele așezări. Într-o astfel de situație se pare că erau așezările rurale autohtone de la Lechința de Mureș (jud. Mureș) și Cinciș (jud. Hunedoara)²⁶.

Sub raportul abundenței, varietății și valorii materialului, precum și a felului locuințelor, se poate observa o substanțială diferențiere între satele provinciei. În bibliografia arheologico-istorică veche, dar și în cea nouă, precum și în urma recunoașterilor pe teren, se semnalează locuiri rurale romane în care, pe lângă olăria obișnuită, se găsesc: ruine de construcții din piatră sau cărămidă, olane și țigle de acoperiș, fragmente de *terra sigillata*, inscripții, monumente sculpturale, monede, obiecte de sticlă, opaițe de lut, diferite piese de podoaă corporală și vestimentară, piese de mozaic, instalații de hypocaust și chiar conducte de apă. În altele, însă, construcțiile de zid lipsesc și în locul lor se întâlnesc bordeie săpate în pământ, colibe ori modeste locuințe din lemn sau nuiele împletite și lipite cu lut, construite la suprafața solului, iar materialul arheologic se prezintă foarte sărăcăcios: pietre de rișniță, olărie obișnuită, unelte agricole și obiecte mărunte de uz gospodăresc, fără pretenții de lux și fără valoare intrinsecă deosebită. Inscripțiile lipsesc cu desăvârșire, monedele apar doar sporadic sau nu apar de loc, iar opaițele, sticlăria, obiectele de artă, sigillatele, sculpturile sînt veritabile rarități. Evident că această stare de lucruri, ce se constată în numeroase locuri din spațiul Daciei romane, își are explicația, înainte de toate, în condiția social-economică a fiecărui sat în parte, în situația materială a locuitorilor.

Dar să vedem dacă factorul social-economic nu acopere cumva, măcar în parte, și alte realități istorice, bunăoară de natură etnică.

Săpăturile arheologice și recunoașterile pe teren întreprinse în ultimul deceniu și jumătate la Lechința de Mureș, Sf. Gheorghe-Iernut (jud. Mureș), Cașolț (jud. Sibiu), Obreja (jud. Alba), Sic (jud. Cluj), Ciunga și Noșlac (jud. Alba), Ocna Sibiului, Archiud, Șieu-Odorhei (jud. Bistrița-Năsăud) și în alte părți din Transilvania romană au avut darul să demonstreze în mod convingător că în locurile

¹⁸ *CIL*, III, 1627.

¹⁹ *CIL*, III, p. 1379 și nr. 8060; *ActaMN*, V, p. 452, n. 3.

²⁰ C. Daicoviciu, *loc. cit.*

²¹ *CIL*, III, 827 = 7633; I. I. Russu, în *ActMuz* (II) 1956, p. 120–123; C. Daicoviciu, în *op. cit.*, p. 164–168.

²² M. Macrea, în *op. cit.*, p. 358.

²³ C. Daicoviciu, în *op. cit.*, p. 167 și 169.

²⁴ Vezi nota 21 și, în special, C. Daicoviciu, în *op. cit.*, p. 168.

²⁵ C. Daicoviciu, în *Apulum*, IV, 1961, p. 57.

²⁶ D. Protase, *op. cit.*, p. 30–31 și 36. Așezarea de pe „Săliștea” Lechinței se găsește la numai 2 km, în linie dreaptă, de *villa rustica* (acum distrusă) de la Iernut („Cînepiști”), cu care ar putea fi pusă în legătură. Despre descoperirile de la Cinciș, Oct. Floca, în *ActaMN*, II, 1965, p. 163–193.

amintite ne întâmpină așezări mai mari sau mai mici ale populației băștinașe dace sau, cel puțin, așezări în care elementul autohton este prezent în proporție mare. Dovada peremptorie o formează perpetuarea unor forme de cultură materială și spirituală din timpul Daciei independente, care se întilnesc, în același strat de cultură roman, în aceeași locuință sau groapă de păstrare a proviziilor, laolaltă cu noile produse, superioare, aduse sau făcute în Dacia de romani. Vestigiile culturii materiale în așezările din urmă, felul locuințelor, întreg inventarul arheologic prezintă o învederată notă de sărăcie, — fapt care îndreptățește ipoteza că însăși starea economică mizeră, așa cum se oglindește ea în rămășițele locuirii, poate constitui, în majoritatea cazurilor, un indiciu demn de luat în seamă pentru atribuirea unor atare așezări localnicilor²⁷. În schimb, așezările cu o situație social-economică mai bună, reflectată într-un material arheologic bogat și variat, în construcții trainice de piatră ori cărămidă arsă, în instalații, ustensile și obiecte ce denotă bunăstare, simț artistic relativ dezvoltat, condiții și pretenții de lux ori confort, au luat naștere, în general, prin colonizarea romană.

Făcînd, în principiu, această distincție, nu înțelegem că au existat de o parte așezări alcătuite exclusiv din autohtoni, iar de alta așezări locuite numai de coloniști, fără legături și amestec între ei. Așezările „mixte”, de autohtoni și coloniști, trebuie să fi fost foarte numeroase în Dacia. Dar depistarea lor pe teren și dovedirea cu probe documentare concrete, peremptorii, a prezenței concomitente a băștinașilor și coloniștilor în astfel de așezări nu este deplin posibilă acum, ea rămînînd un obiectiv însemnat al cercetărilor arheologice viitoare.

Sub înfățișarea economică diferită a vieții rurale romane, cel puțin în lumina vestigiilor ajunse pînă în zilele noastre, deseori se ascund, deci, și realitățile etnice. Această constatare vine să sprijine, cu date materiale concrete, intuiții remarcabile și păreri mai vechi, anume că, cu toate golurile apreciabile produse în sinul populației prin și după cele două războaie de cucerire, dacii au continuat să trăiască în număr mare, mai ales în ținuturile rurale ale provinciei romane, în condițiile de inferioritate impuse de noua stăpînire²⁸.

Cît privește durata așezărilor rurale avute aici în vedere, investigațiile de pînă acum permit să se întrevadă că — cu unele excepții — existența lor efectivă și neîntreruptă, pe același loc, nu depășește, în genere, două secole. Este cazul așezărilor mai îndeaproape observate sau în care s-au executat săpături sistematice: Lechința de Mureș, Cașolț, Sf. Gheorghe-Iernut, Sic, Mugeni, Noșlac Ciunga și altele.

Referitor la continuitatea așezărilor dacice din Latène-ul tîrziu sub ocupația romană, știm astăzi prea puține lucruri. Totuși, cel puțin deocamdată, pe teritoriul provinciei nu se cunoaște încă nici o așezare (sau cimitir) a cărei existență să poată fi dovedită în mod indiscutabil că se prelungește din vremea dacică și în epoca romană. *Sigur și bine stabilit* este faptul că cetățile și marile așezări dacice, cum sînt cele cercetate în Munții Orăștiei și Sebeșului, la Bedeháza (jud. Covasna)²⁹, Sighișoara („Wietenberg”)³⁰, Arpașul de Sus (jud. Brașov)³¹ și altele mai mici, bunăoară cea de la Cuciulata (jud. Brașov)³², situată la numai 4 km de castrul roman de la Hoghiz³³, își încetează existența la cucerirea romană sau îndată după aceea. Același fenomen se remarcă și în cazul unor cimitire dacice, cum sînt cele de pe dealul „Măgura” de la Prolisum³⁴ și de pe Dealul Turcului („Wietenberg”), lîngă Sighișoara³⁵.

²⁷ Lista și descrierea acestora se află în lucrarea noastră citată în nota 2 de mai sus. — Vrednică de subliniat este și afirmația — care va trebui verificată și documentată prin săpături și cercetări pe teren — făcută de D. Tudor (*op. cit.*, p. 191) că în ținutul deluros-muntos al Olteniei dintre Jiu și Olt există numeroase așezări dacice de epocă romană (sec. II—III), în care ceramica și alte urme de cultură materială sînt dacice, romane fiind numai monedele.

²⁸ C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1941, p. 231 și *TransAnt*, p. 120—123; I. I. Russu, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 53; M. Macrea, în *IstRom*, I, 1960, p. 390—391.

²⁹ K. Horedt, în *Materiale*, II, 1956, p. 7—16 și 19—21.

³⁰ C. Seraphim, în *Sitzungsberichte der anthropolog. Gesellschaft*, Wien, 1904, p. 65—66; 1907—1908, p. 35.

³¹ M. Macrea, în *Materiale*, IV, 1957, p. 145—148.

³² Gh. Bichir, în *Materiale*, VII, [1961], p. 351—355.

³³ K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 785—798.

³⁴ M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, în *Materiale*, VII, [1961], p. 362—371; M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 485—492.

³⁵ Vezi mai sus, nota 30.

Pe de altă parte, așezările și cimitirele autohtone din perioada romană, cercetate pînă acum, se constată că încep cel mai devreme sub domnia lui Traian sau Hadrian. Dar din sfîrșitul brusc al cîtorva așezări sau cimitire dacice la cucerirea romană nu se poate trage concluzia generală a discontinuității dacilor sub romani. Încetarea *pe același loc* a unor așezări dace preromane credem că nu trebuie număidecît generalizată, căci ea nu pare a fi decît consecința mutării acestor așezări în alte părți din interiorul provinciei, unde le constatăm arheologic în primele decenii ale dominației romane. Strămutarea așezărilor dintr-un loc în altul, determinate de motive economice sau de evenimente politico-militare, strategice, este un fenomen observat în toate timpurile și în multe locuri. În Dacia, se știe că cetățile din Munții Orăștiei și Sebeșului, centrul de rezistență al dacilor în al doilea război dintre Traian și Decebal, a fost evacuată³⁶. De asemenea au avut loc unele transplantări de populație locală din anumite teritorii de însemnătate strategică pentru apărarea Daciei și din cele cu pămînt fertil, care au fost distribuite în loturi coloniștilor³⁷. Se admite îndeobște că o parte a populației dace învinse a fost dislocată din vechile ei așezări și mutată în zonele care puteau fi permanent supravegheate de autoritățile civile și mai ales de cele militare. Nu este întîmplător faptul că multe sate băștinașe se găsesc în locuri mănoase, *nepopulate înainte*, situate în zona castrelor trupelor auxiliare (Medișorul Mare (?)³⁸, Dehrad(?)³⁹ sau a legiunilor ori orașelor (Obreja⁴⁰). În cazul acestor constatări, este necesar să avem mereu în vedere și împrejurarea că cercetările arheologice sistematice privind mediul rural sînt abia la început și că ele nu pot oferi, în momentul de față, decît frînturi din imaginea de ansamblu ce trebuie să ne-o facem asupra realităților istorice, în general, și a laturii etnice, îndeosebi, din Dacia romană.

La mutări de populație dintr-o zonă în alta, în interiorul regiunilor cucerite, romanii au recurs — mînați de interese economice, strategice-militare sau politice — nu numai în Dacia, ci și în alte părți ale Imperiului. Astfel, se știe că Agrippa, în anul 19 î.e.n., a transplantat pe cantabri și asturi din regiunile muntoase la cimpie⁴¹, iar mai tirziu, între anii 12 î.e.n. și 1 e.n., Publius Sulpicius Quirinus, guvernatorul Siriei, după exemplul lui Pompeius, a strămutat de la munte în orașele din apropiere (în Gallatia) pe toți homonadensii capabili să poarte armele⁴². De asemenea, în Gallia, Augustus a silit pe locuitorii din Bibracte să se mute la Augustodunum și tot din porunca lui eraviscii de la Aquincum și regiunea înconjurătoare au fost nevoiți să plece în alte locuri din Pannonia⁴³.

Cu privire la sfîrșitul așezărilor rurale, săpăturile arheologice din ultima vreme au adus iarăși contribuții prețioase. Nu stăruim aici asupra acestei probleme, deoarece importanța ei pentru continuitatea în Dacia după Aurelian este evidentă, ci ne mărginim să menționăm că în așezările romane de la Obreja, Mugeji și Archiud resturile culturii materiale atestă desfășurarea în continuare a vieții și după retragerea armatei și oficialităților romane din ținuturile respective, pînă în sec. IV⁴⁴. Fenomenul nu poate fi singular, izolat, ci el trebuie să aibă o mai

³⁶ C. Daicovicu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 124. Cf. și observațiile lui H. Daicovicu (*Dacia*, N.S., II, 1959, p. 311—323) în legătură cu scenele CLIV/CLV de pe Columna lui Traian, interpretate nu ca o alungare a populației autohtone peste granițele țării ocupate de romani, ci numai ca o evacuare a dacilor din zona muntoasă a Orăștiei și mutarea lor la cimpie, din motive de siguranță politică.

³⁷ Cf. M. Macrea, în *IstRom*, I, 1960, p. 359; D. Tudor, *ibidem*, p. 397.

³⁸ Z. Székely, în *Materiale*, VII [1961], p. 186—187.

³⁹ I. Glodariu, în *SCIV*, 17, 1966, p. 19—30.

⁴⁰ D. Protase, *op. cit.*, 42—45 și 122—123. — Cu privire la existența *vici*-lor, de coloniști și băștinași ori „mixte”, a recrutării brațelor de muncă pentru lucrarea pămîntului și modul în care se făcea repartiția produselor agricole într-un *vicus* de pe teritoriul afectat legiunilor (*prata legionum*), în provinciile dunărene ale Imperiului (sec. II—III), vezi M. Rostovzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, ed. a II-a, p. 244—245. Despre formarea principalelor categorii ale proprietății funciare în Dacia romană, a se vedea studiul lui A. Bodor, în *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (1945—1955)*, Cluj, 1956, p. 209—221; M. Macrea și D. Tudor, *loc. cit.*

⁴¹ Cassius Dio, *Hist. Rom.*, LIII, 29; XLIV, II; Florus, *Epitome*, II, 33; Velleius Paterculus, *Hist. Rom.*, II, 90; Horatius, *Epistulae*, I, 12, 26. Cf. L. Homo, *Haut-Empire*, Paris, 1933, p. 117.

⁴² R. Syme, în *Klio*, 1934, p. 232 și urm. Cf. N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus* (traducere din l. rusă), București 1954, p. 463.

⁴³ Eva B. Bónis, în *Archaeologische Funde in Ungarn*, Budapest, 1956, p. 156—157. Cf. C. Daicovicu, în *IstRom*, I, 1960, p. 314 (fenomen analog și în Dacia, la cetățile din Munții Orăștiei, după ocuparea regiunii de către romani).

⁴⁴ D. Protase, *op. cit.*, p. 42—45, 106—107, 119—121.

mare amploare în lumea rurală romană. Indiciile existente în multe alte locuri urmează să fie verificate, sub acest raport, prin viitoare cercetări.

Referitor la problema romanizării Daciei în cei 165 de ani de existență a provinciei, arheologia poate aduce și ea oarecare lumină. Firește că materialul arheologic, singur, nu este în măsură să ne spună nimic despre romanizarea *prin limbă*, dar el furnizează date interesante despre romanizarea autohtonilor *prin cultură*. Sub acest raport, putem afirma că felul de viață *roman-provincial* a pătruns adânc în rîndul populației autohtone din cuprinsul Daciei, mai puțin în părțile ei răsăritene (cursul superior al Tîrnavelor și Oltului ardelean și fișia dintre limesul alutan și cel transalutan, anexată mai târziu), unde elementele de cultură materială romane provinciale sînt mai rare și mai slabe, iar cele locale tradiționale, rustice, apar mai persistente. Din punct de vedere cantitativ, observăm că în toate complexele autohtone cunoscute astăzi, produsele dacice, în speță ceramica, se găsea în proporție redusă față de cele romane, care formează majoritatea copleșitoare. Aceasta este dovada optimă că dacii subjugăți nu s-au arătat refractari față de cultura și civilizația romană, dar și-au păstrat anumite tradiții, obiceiuri și produse proprii, prin care se trădează pentru noi ca element etnic.

Din observațiile și considerațiile de mai sus socotim că rezultă cu prisosință necesitatea și importanța cercetării stăruitoare a vieții sătești din vremea romană în Dacia, care oferă mari resurse documentare, nu numai pentru problemele etnice și social-economice sau pentru anumite aspecte ale gradului de romanizare a localnicilor *prin cultură*, ci și pentru înțelegerea deplină a perioadei prefeudale timpurii în ținuturile fostei provincii. Fără cercetarea și cunoașterea temeinică a realităților din mediul rustic roman nu vor putea fi interpretate just fenomene și rezolvate bine probleme esențiale din perioada migrațiilor, deoarece — cum se știe — orașele își pierd rolul cultural-politic, social și economic⁴⁵, iar *viața rurală în ansamblu*, cu felurile ei particularități și tipuri de așezări este aceea care stă la baza prefacerilor din Dacia prefeudală.

D. PROTASE

BEMERKUNGEN ZU DEN DÖRFLICHEN SIEDLUNGEN IM RÖMISCHEN DAZIEN

(Zusammenfassung)

Da die Lebensweise der Landbevölkerung im römischen Dazien systematisch noch wenig erforscht ist, beschränkt sich der Verfasser auf einige Überlegungen allgemeiner Natur über die bäuerlichen Siedlungen im eigentlichen Sinne, innerhalb der Provinz, unter Ausschluss der Cannabae und Badeorte.

Die Feststellungen und Beobachtungen betreffen die Bauart, den antiken Namen, die Verbreitung, Anzahl, Dauer, Organisation und Verwaltung der Dörfer des römischen Daziens, sowie die Funde, die für gewöhnlich in ihrem Bereich gemacht werden. Auf Grund der Haustypen und des archäologischen Materials ist der Verfasser der Ansicht, man könne Dörfer der bodenständigen Daker und Dörfer der römischen Kolonisten voneinander unterscheiden. Gleichzeitig betont er, dass die Intensivierung der archäologischen Forschungen in den Dörfern des römischen Daziens weitreichende Aufschlüsse über die ethnischen und sozialökonomischen Probleme der Römerzeit geben könnte und für ein besseres Verständnis der frühmittelalterlichen Periode auf dem Gebiet der einstigen römischen Provinz von Bedeutung sei.

⁴⁵ C. Daicoviciu, Em. Petrovici, Gh. Ștefan, în *Ist.Rom*, I, 1960, p. 799—802; *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucarest, 1963, p. 48 și urm; Zezi și M. Macrea, *Ist.Rom*, I, p. 616—620.